Иван Добрев

ПРАБЪЛГАРСКИЯТ ПРОИЗХОД НА СЕЛИЩНОТО ИМЕ БАЛЧИК
The Proto-Bulgarian Origin of the Place Name Balchik

Онимизацията или образуването на всяко едно название от самостойните, предметноатрибутивните номинативни части на речта, главно и централно място сред които заемат съществителното име, прилагателното име и причастието, е достатъчно сложен и продължителен лексико-граматичен процес, в самото начало на който се намира първата и еднократна употреба на даден апелатив, например прилагателно име, като самостойно наименование на добре познат и известен на съответната група носители на конкретния език, сравнително обособен, отделен и единичен обект. Именно този процес в сводно-обобщителната ономастична литература се дефинира като преход на апелативна дума или словосъчетание в собствено име посредством замяна на една функция с друга [ОсССлОн, 135]. Това обаче дава основание да се мисли, че целият този процес се свежда и изчерпва само с тази замяна, без да е ясно дали изобщо и какви точно процеси протичат на останалите равнища на формално-семантичната структура на апелатива, а след това и на собственото име.

В действителност и по съдържание, семантико-функционалният механизъм на онимизацията проприализация представлява най-напред подбор и закрепване в семантичната структура на апелатива, на основния номинативен признак на формиращото се собствено име, който признак е максимално номинативен, комуникативно достатъчно отграничаващ и отъждествяващ дадения обект в съответната речева ситуация в рамките на общата система и структура от семантични признаци на номемата, а това ще рече и в общата система и структура от свойства и отношения на реалния обект, именно поради което въпросният семантичен признак се явява мотив, принцип на номинацията, номинативна основа или както още е широко известен в семантиката – вътрешна форма на названието.

Поради социалнопрагматически детерминирания, целенасочен характер на проприализацията като логико-семантична дейност, изборът на мотива на названието

не е случаен, а се определя от мястото и отношението на номинативно значимите страни и свойства на обекта в системата на цялостната социалнопрактическа дейност на субекта на индивидуалната номинация и от включените в нея, познавателно разкрити и езиково закрепени, близки или сходни признаци на индивидуалния номинативен обект [вж. още Добрев 1980, 20-21].

Подборът на основния номинативен признак в процеса на онимизацията се придружава и от специфично разместване и преразпределение на отделните видове семантични признаци в цялостната семантична структура на апелатива генетична основа на названието и този семантико-функционален процес отбелязва незначителни различия според вида и характера на тази основа - от ядрото на семантемата на прилагателното име например, ако това е бълг. *висок*, да кажем, се изнася и премества в нейната периферия номинативният семантичен признак "висок, издигнат", наред с което се елиптира, редуцира, изпуска и даже изхвърля категориалната сема "предметна призначност" заедно с обусловения и зависим от нея синтактико-конструктивен признак "определение". А с помощта на присъщите за съответния език средства и способи, основно морфологични, в семантемата на апелатива се внася, вмъква, закрепва или инкорпорира допълнителният и категориален семантичен признак "определеност", със и след него и признакът "предметност", също и "среден род".

Същевременно в ядрото на семантемата, непосредствено преди и в доминантна позиция спрямо принадлежащото на това прилагателно име лексикално значение "над средната за даден вид предмети дължина от долу до горе" [РБЕз-2, 201], се разполага най-напред пределно общият родов признак "място", а след него и видовата сема "местност" с нейния най-близък род "земна повърхност" и с основна съставляваща семата "умерено изпъкнал, издигнат до към средата спрямо хоризонталната ос" - миктп *Високото* може да се срещне, а и реално се среща край немалко населени места в България, но вж. и миктп *Мокрото* (Сф) от прим *мокър* [ЛНб], също и *Гюлгявото* (Лч) [прим. от Заимов 1986, 77] от бълг. обл. *гюлгяв* "сенчест", а то пък вътрешноинтегративна заемка от кум. **külegä* "сянка", вж. кркум. *kölege* [KdKum, 117], гаг. *гölгä* [ГгРМСл, 118], тат., башк. *күләгә* [ЭСТЯз-к, 96-98], бтюрк. *kölgê* [Dallı 1991, 185], турското съответствие на което във вида *gölge* между впрочем неясно защо не е включено в иначе определено претенциозно-амбициозния последен етимологичен речник на турския език [Eren].

Подобно преразпределение на семантичните признаци се наблюдава в процеса на онимизацията не само на качествените или относителни, но и на притежателните прилагателни имена генетична основа на ойконими, както е например при сли *Стамболово* (ВТр), където граматичното значение "притежателност" във възможно най-общ смисъл, включващ и значението "наименовано в чест на лицето, обозначено чрез основата", не изчезва [срв. Теория и методика 1986, 64-65], а само се измества към периферията на семантичната структура на названието и губи своята номинативнофункционална стойност и значимост.

Така полученото название, на основата на тъждеството на номинативните си семантични признаци със социалнопрактически значимите и отразени в тях свойства и отношения на реалния предмет, централно място сред които заема основният номинативен признак, се съотнася, свързва с конкретния предмет и най-напред го отнася, включва в определен клас от реални предмети, след което, с помощта на основния номинативен признак принцип на номинацията - в случая семантичният признак "височина", още и ономасиологически мотив [Бланар 1981, 113-114] или основание на названието [Карпенко 1970, 42], който пък отразява социалнопрагматически значимите и съществени свойства и отношения на обекта, го диференцира от всички останали предмети в този клас. Именно поради всичко това основният номинативен признак принцип на номинацията и вътрешна семантична форма на собственото име при нужда и случай може да се определи и съответно наименова още и като идентифициращодиференциращ семантичен признак.

Изборът на основния номинативен признак протича съгласно принципа на относителната негативност и е насочен към рядък признак свойство на обекта, негов най-характерен белег, именно който го отличава и отграничава от всички околни предмети. В ономастичната литература този процес обикновено се описва като получаване или възникване на названието от топонимичния обект, в случая река, въз основа на неговия най-характерен признак или на някой характерен признак на околността [вж. и срв. Георгиев 1960, 24; ~*~1960а, 502; Еремия 1982, 41; Карпенко 1970, 42; Никонов 1964, 77-79].

Всъщност точно тук малко по-конкретно и по-подробно трябва да се обясни и доизясни това, че подборът на характерния признак или на редкия признак свойство на обекта, който го отличава от всички останали, всъщност и фактически е двустранно детерминиран - обективно, от към наличието и вида на този признак, но и субективно, във и посредством социалната прагматика, с оглед на неговата роля и значение, които той играе и има за задоволяването на обществените нужди и потребности, които се снемат, осъществяват и намират своя предел и завършък конкретно и точно в избора на този признак, а оттук и в самия него и посредством него.

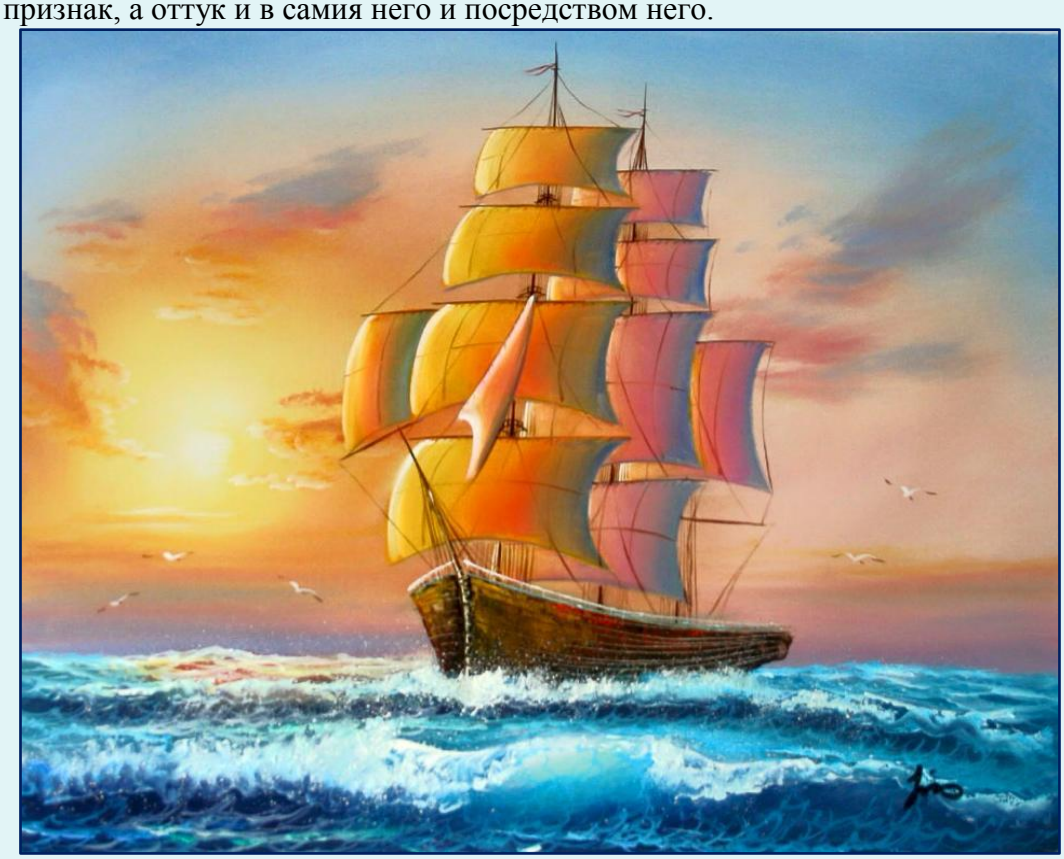

Именно в аспекта на тази двустранна детерминираност на избора на семантичната основа на наименованието вече се очертава като определено едностранчиво и не съвсем точно и настояването на В. Никонов [1964], че изборът на признака зависи не от свойствата на обекта, а винаги и само от историческите причини [80-81.

Доколкото всичко това е процес на развитието и преминаването на апелатива в собствено име, то тъкмо това семантико-функционално развитие преобразуване, а не някаква си “редукция на лексикалното значение на апелатива” или пък “пренос на значението” с характер на “ономастична употреба на лексемата” [Суперанская 1973, 242-244,246] се очертава, а и представлява по същество, най-първият и основен процес етап в историко-генетичната структура на названието, наименованието на който лексикограматичен процес като цяло и изобщо е терминът онимизация.

Онимизацията на конкретния апелатив, като достатъчно сложен и многостранен лексико-граматичен процес, главно и централно място в който заема подборът и лингвосемиотизацията, обозначаването, т.е. отразяването и закрепването на определено

място в названието и по определен начин на идентифициращо-диференциращия обекта основен номинативен признак, реално протича и се осъществява в рамките и благодарение на многопластова и многоелементна социалнокомуникативна логико-лингвистична структура с определен състав и диспозиция, разположение и разпределение на отделните елементи в нея, които се проявяват и функционират съобразно собствената си структура и назначение, но адекватно и в паралел с общата крайна цел на индивидуалната номинация като функция на названието като цяло.

Разбира се, че формулиран и представен толкова обобщено-абстрактно, механизмът на образуване на названието в семантико-фунционален аспект и в рамките на горепосочената логико-лингвистична структура все още не е достатъчно определен и ясен като конструкция модел, а и от него изобщо не личи как той работи или функционира.

Преодоляването на тези "недостатъци" на модела може да се постигне посредством и в рамките на един опит за определяне произхода на един чисто български по място, езикова принадлежност и функция ойконим, какъвто е назв *Балчик,* за което почти винаги и навсякъде се счита, че има турски произход, независимо че понякога и на места може да се попадне на лингвистически недоказано и необосновано предположение за неговия предосманотурски произход, според което например, по време на нашествието на авари и славяни през VI-VII в. местното население в Североизточна България се разбягало и на негово място се настанили славяните. От това време трябва да датира и смяната на някои местни и водни названия, едно от които е и *Балчик,* което впоследствие заменя *Дионисополис* [Ангелов 1971, 172].

Нека да отбележим още, че тук нашата задача е чувствително облекчена от факта, че гр. Балчик и околностите му са ни достатъчно добре познати, тъй като там сме прекарали част от юношеството си, а и от тогава насам редовно го посещавахме ежегодно, докато там живееха нашите родители, Бог да ги прости.

Названието *Балчик* е второто известно засега наименование на града, преди това той е наричан *Дионисополис* и е основан от милетски гърци доста преди Новата ера. Широко разпространено, здраво утвърдено и дори насадено е, че основа на това собствено име е тур. *balçık* "кал, тиня; мочурище, блато", а като реалнообективна основа начало за осъществяването на онимизацията се сочи блатото с лечебна кал в местн. Тузлата на 5-6 км североизточно по брега на Морето.

Но за времето на възникване на названието, местн. Тузлата е твърде и достатъчно отдалечена от Града, за да може на тази основа да се подбере основният номинативен признак; названието е присвоено през време, когато даващият името няма възможност да намери и застане на такова място, че от тази гледна точка да обхване едновременно и да постави в една координатна система номинативния обект - Балчик; обекта източник на номинативния признак - Тузлата, и обекта основа за съпоставка и сравнение, за да каже за Града, ако си преведем въпросната турска основа, *Калното, Калница, Блатото, Блатница* или нещо такова.

Не е ясно още кое е сухото и некално, неблатисто място в достатъчна близост, за да послужи за обект съпоставка, а освен това и на едно селище с толкова продължителна история и с вид наистина на град, а не на село, трудно ще му кажеш и казваш всеки ден и всеки път, когато го назоваваш, че е блатисто или кално, т.е. онимизационната структура на основата и посредством турската лексема, не само че е дефектна, но и определено неадекватна и некоректна в пункта на основния номинативен признак.

Районът Варна-Балчик-Каварна-Шабла е мястото, където през Ранното средновековие, много преди османските турци, се заселват прабългари, печенеги, узи, кумани, татари и гагаузи. В района на Шабла се заселват българите на Ирник, по второто име на когото областта придобива сегашното си название (Ив. Добрев). Малко по-късно, прабългари се заселват и в района на гр. Балчик, като от тях е останал биритуален некропол (Е. Коматарова-Балинова). Впоследствие, гр. Балчик е в границите и е център на Добруджанското деспотство от XIII-XIV в. с владетели Балик,

Добротица и др., което деспотство изглежда никак не е било малко и маловажно, щом като около 1345 г. куманинът по произход български деспот Балик изпраща 1000 войници в помощ на изпадналата в някакво затруднение византийска императрица [Градешлиев 1993, 34-35,51; Добрев 1982, 419], а тук и понастоящем има цели гагаузски села, включително и югозападно от с. Оброчище, които се намират на приблизително еднакво разстояние от по-големия град Варна и по-малкия град Балчик: *Отново според Anonimus, сведенията на когото са разнесени и по други староунгарски хроники, след смъртта на хан Атила и разпадането на хунския съюз част от хуните се заселват в Трансилвания и това безспорно е първото изоставане и отпадане на някои от племената, които поемат по нелеките и далечни пътища на "обратната миграция", крайният пункт на която за някои от тях се оказва чак Източното Приаралие (А. Комар), но доколкото блюдото на хан Денгизих, както ще се види в третата глава на настоящия труд, е намерено чак в днешната Пермска губерния на Русия, то никак не е изключено тази обратна миграция да е достигнала дори и до горното течение на Кама и до тук да са достигнали онези български племена, които под предводителството на хан Денгизих губят битката с източноримските войски в Тракия през 469 г., а техният хан пада убит на бойното поле и главата му е отнесена в Константинопол [ЛтИзв-1, 311].*

Пак през същата епоха, българските племена улцинзури и битугури преминават Дунава и заемат земите между Вит и Лом; синовете на хан Атила - Денгизих и Ирнак, се отправят и установяват, първият в областта между Дон и Днепър, а вторият – в Малка Скития, днешна Северна Добруджа, като същевременно, останалото лоялно на Денгизих племе садагарии или садаги – Sadagarii, sadages, държи централните части на Панония и пак по същите земи, към 480 г. се установява присъствието и на още едно племе или група племена, които носят наименованието Bulgars (J. Maenchen-Helfen).

Според Йорданес обаче "скирите, садагарите и някои алани, заедно със своя предводител на име Кандак, получили Малка Скития и Долна Мизия", "Също и Хернак, по-малък син на Атила, заедно с хората си избрал за заселване най-отдалечената част на Малка Скития"; когато готите "започнали да ограбват съседните племена

наоколо, като най-напред вдигнали оръжие срещу садагите, които притежавали Долна Панония", "вождът на хуните Динцик, синът на Атила", "събрал онези, които все още били останали под неговата власт", "стигнали до Басиана, град в Панония, и като го обсадили, започнали да оплячкосват околностите му"; готите "веднага преустановили похода, който били предприели тогава срещу садагите, отправили се срещу хуните и така позорно ги прогонили от своите предели..." [ЛтИзв-1, 358,361].

От всичко това безспорно трябва или пък най-малкото може да се направи изводът най-напред, че под етнм хуни в случая трябва непременно да се разбира, че става дума за българи; Денгизих и Ернак са вождове на прабългарски племена, но и синове на хан Атила, следователно и Атила е българин от едно от племената, водени след смъртта му през 453 г. от неговите синове; българи са и садагарите, в противен случай хан Денгизих, освен ако не е решил да предяви "господарски права към подчинените на Атила народи" (Д. Дечев), не би тръгнал да ги спасява от готите, в което и успява, макар и с цената на едно поражение; през цялото време на Хунската епопея българи и алани са в най-тесен етнолингвистичен контакт и взаимодействие; никак не е изключено под етнм скири, на основата на характерното за източноиранските езици редуване л-р, наблюдавано също и така и в някои ранносредновековни фонетични варианти на нашето народностно название, да се крият по-късните секели, които и до ден днешен, както ще се види малко по-долу, все гледат звездното небе и с неимоверен копнеж, вълнение и трепет очакват техният праотец, избавителят Чаба, който е "законен син на Атила, роден от дъщерята на гръцкия император Хонорий", да се завърне от Гърция, закъдето е заминал след разпадането на Западнохунската империя, и най-после, дали съвременното бълг. сли ***Шабла*** *не води своя произход тъкмо от другото име на Хернак, мли* ***Чаба,*** *като наблюдаваната и в други тюркски езици, например в казахския език, промяна* ***ч > ш*** *е станала още на прабългарска езикова почва, а вметнатото* ***л*** *се е появило сравнително по-късно и на собствено славянобългарска езикова почва?!!*

А иначе и в действителност отдавна са налице, не само заради тяхната алтернативност не особено убедителни и сполучливи според нас опити за обяснение произхода на бълг. сли ***Шабла,*** *в рамките на които Името може да идва или от някоя прабългарска дума, съвременно съответствие на която е разпространената в редица тюркски езици лекс.* ***шабала, çъпала*** *"лъжица, голяма лъжица за разливане, черпак"(!?), или пък лекс.* ***шалба*** *"блато; локва; гьол", от която тъкмо до тази форма на Името се стига чрез метатеза [Симеонов 1979а, 324-325]* [Добрев 2005, 42-44].

Придвижващите се след войската семейства, ведно с домакинства и стада добитък, с настъпването на есента, достигат брега на морето. Фамилия, но по-точно, станище от десетина семейства от хан-Аспаруховото коляно на рода Дуло, едно от които е и семейството на самия хан Аспарух, се установява за зимуване съвсем на ръба на платото над гр. Дионисополис, днешния гр. Балчик (Р. Рашев). Мястото е изключително удобно, защото с падането на първия сняг, добитъкът се пуска покрай брега на морето, където снегът общо взето не се задържа и той може да се прехранва с изсъхналата растителност. През зимата, тук умира възрастен болярин от това станище. Съгласно прабългарския обичай, в гроба му се поставя амфоровидна стомна с тамгата на рода Дуло, в която е налят кумис. *Гръко-римският град се е разполагал върху първата тераса над морето, днес в рамките на съвременния Балчик. Упадъкът на града след III в. е бил ускорен от голямото земетресение и унищожителната морска вълна през 544-545 г., сложила окончателно край на живота до брега.*

Още преди това, в края на V в. или началото на VI в., била издигната нова крепост високо горе, върху ръба на добруджанското плато. Тази крепост е споделила съдбата на останалите в региона и е престанала да съществува през VII в. Все там, върху платото, са локализирани три некропола от VIII-IX в. и един некропол от X в. По данни от разкопки през VIII-IX в. изоставената ранновизантийска крепост е била включена в новоизградено укрепление, което се превърнало в център на

разположените наблизо селища. Така новата селищна група се „оттегля“ на 1-3 км от бреговата линия. Тази ситуация се запазва до края на X в. Едва през XI-XII в., подобно на Варна, местното население отново слиза към морето, заселвайки днешния хълм Джини баир, където някои автори локализират град Карвуна [Рашев 1997, 35].

От ранносредновековния некропол при Балчик (обр. 1) са известни 290 гроба, 206 са проучените от експедицията, ръководена от проф. Людмила Дончева-Петкова. От приложения план (Дончева-Петкова и др. 2016, 13, обр. 5) става ясно, че едни от гробовете са с кремация (119 или 57,76%), а други с инхумация (87 или 42,23%). И едните, и другите са сравнително равномерно разположени, така че конкретни зависимости в планиграфията едва ли биха могли да бъдат установени, или поне изказани с категоричност, доколкото сигурно ясна е единствено южната граница на некропола.

Както и при много други ранносредновековни биритуални некрополи, гробните съоръжения, в които са полагани горели човешки останки и гробен инвентар биват предимно „кремации в ями и в камери“ (Дончева-Петкова и др. 2016, 14). Дълбочината им варира, като от приложените схеми (Дончева-Петкова и др. 2016, обр. 8, 9) ясно се вижда, че всички те са вкопани в черноземa (обр. 2).

Обикновените ями имат различни очертания, всички те обобщени в Таблица 5, ориентацията им е систематизирана в Таблица 6, а позициите на тялото - в Таблица 7. Значително внимание, и с основание, е отделено на техните паралели, но не сред групата на биритуалните некрополи на Долен Дунав, а сред тези, проучени в източноевропейското степно пространство, в съвременните граници на Украйна и Русия. Ако следваме наистина огромната по обем цитирана литература и приемем за достоверно позоваването на изброените, като че ли по списък, публикации, гробовете с инхумация от Балчик имат аналогии в над 40 некропола (приетият термин на български е „плосък“, а не „ямен“, както е в руския език). Те са концентрирани в няколко зони, които, поради липсата на приложени карти в текста, можем да посочим: Северното Черноморие, Крим, басейните на Северски Донец и Оскол, Средна Волга, Долен Дон, Долен Кубан и Северен Кавказ. Обикновена справка показва, че по-голямата част от това пространство, маркирано по периферията си от съвременните градове от запад на изток: Киев, Воронеж, Самара и Краснодар заема площ от близо половин милион кв. км12 [Коматарова-Балинова 2018, 49-54].

Непосредствено след битката в Онгъла през 681 г. и начело на войската си, хан Аспарух предприема стремително преследване и поголовно изтребване на разгромената и изпаднала в панически ужас византийска войска, което продължава чак до Варна [вж. и срв. Атанасов 2017, 29-36]: *Конниците обаче разпространили слух, че императорът бяга, и обзети от страх, се отдали също на бягство, без някой да ги преследва. А българите, като видели това, започнали да ги преследват подире им и повечето погубили с меч, а мнозина наранили. И като ги преследвали чак до Дунава, преминали го и дошли при т.нар. Варна, близо до Одесос и до тамошната земя* [Теофан, 263].

Същевременно, заедно с още няколко по-близки рода, родът на хан Аспарух се придвижва по брега на морето и достигайки долното течение на днешната р. Батова, започва да станува по нейната долина. Затова тази река получава името си по неговата титл. *бат* „княз“ и *ова* „род, фамилия“. Поради опасността от морски десант от гръцкия флот, който продължава да патрулира в залива между н. Калиакра и н. Галата, хан Аспарух нарежда по крайбрежната ивица да се издигне землено-насипен вал.

Още докато са в долината на р. Батова, тукашните прабългари и особено хан Аспарух, придобиват и имат достатъчно ясна представа за околните населени места. Затова те наричат гр. Одесос, днешния гр. Варна, Balyk, т.е. Града, а в противовес на него наричат гр. Дионисополис, днешния гр. Балчик, Balykčik, т.е. Градчето. Апелативът термин и на двете наименования, подобно и на средновековния арменски ойкнм *Балк,* най-вероятно има източноирански произход (Ив. Добрев) и най-рано, като лексикална съставка на централноазиатските български езици, е засвидетелстван около Новата ера в древнокитайските летописи под формата на нарсщ *balik* [Chen 2018, 61], също и под облика на много ранния централноазиатски топнм *Bäliq* [Chen 2018a, 76]; като хазарската титл. *баликчи* „градоначалник“ и хазарския ойкнм *Hap-balig/Kut balig* наименование на столицата на хазарския хакан [Голб, Прицак 2009, 126,155,176], още и като централноазиатските и средноазиатските ойконими *Ordu-balık, Beş-balık, Bay-balık* и др. (E. Esin; K. Özcan); ойкнм *Khanbalik* наименование на столицата на монголската империя (Khanbalik), построена върху българския, но още по-точно, сабирския град *Tongwancheng* (Ив. Добрев), днешният гр. Пекин, кит. „Bai Cheng zi", where the Bai cheng means White city“, така и останал неидентифициран от Minorsky, въпреки специфично-характерното прабългарско редуване *n* > *m* ([Hudud): *И отново по-нататък, не по-различно по принцип е положението и със средновековния арменски ойкнм Балк, който се съотнася и свързва прекалено непосредствено и пряко, но и периферно-повърхностно с прабългарите, без обаче да се търси и да се има предвид връзката му в дълбочина с Šawarnaḥoł в техните като цяло етнолингвистични и културно-исторически условия и предпоставки, а единствено и само на основата на неговото фонетично подобие и сходство с началната част на етнм българи, както и поради наличието на още две-три фонетически тъждествени или сходни имена по пътя на тяхната миграция от Централна Азия към Източна Европа.*

Оттук и на тази основа, средновековният арменски ойкнм Балк най-категорично и определено се подбира и приема като достатъчно основание предпоставка за по-следващи заключения и твърдения в смисъл, че той е последното в една поредица от ирански по произход селищни имена, които са наименования на етнолингвистически ирански градове, основани и изпълнени изцяло от иранско население, следователно иранци са и самите прабългари, като мястото на първия от тази поредица град, сраз. ойкнм Балх, е и областта на тяхната прародина [Добрев П. 1999, 30-31; ~~2001, 85-86].*

Така представената теза, разбира се, си има своята предистория, в рамките на която неуморимият “прародинотърсач” надниква още и в дагестанската хроника от XVII в. Дербент-наме, която преди него, напълно естествено, е “Един от слабо познатите исторически източници, който съдържа неизвестни и твърде важни за българската история сведения” и по-специално “за града, наречен Булкар или Балк, за който българската история знае все още твърде малко” [Добрев П. 1991, 17] – много ни е мъчно за българската история, защото и след тези, претрупани с вятър и мъгла страници, тя пак няма да научи нищо смислено за този град, но нека все пак да попитаме: Как точно е изписано в Хрониката – само Булкар, само Балк или Булкар Балк, защото от това “наречен Булкар или Балк” ние оставаме с впечатлението, че в действителност има един и същи град с две, доколкото можем да различаваме, доста далечни по звуков строеж имена и все пак много се съмняваме, че там те се споменават едновременно и редом, както се твърди тук, не без определена, естествено, задна цел.

“Населението, което построило града Булкар или Балк, дошло ... от областта Хорасан. Не е посочено от коя точно част на Хорасан е дошло това население, но прави впечатление, че градът е бил наречен със същото име, което е носел един от големите хорасански, а преди това бактрийски градове – Балх” [Добрев П. 1991, 17] – от която и част на Хорасан да е дошло това население, все пак то не може и няма как да даде тъкмо на дагестанския град името едновременно и на хорасанския, и на бактрийския Балх, защото през Късната Античност и Ранното Средновековие този град пък се намира извън и достатъчно далеко на изток от Областта, която стига ни повече, ни по-малко до граничната р. Мургаб [History of Civilizations-3 1996, Maps 1-3]. Допълнително, добре е да ни се каже още дали това “прави впечатление, че градът е бил наречен със същото име” наистина е записано точно така в Хрониката, в което много силно се съмняваме, или пък си е поредната авторова измислица.

Не може да се каже, че на прабългарите им върви особено много по отношение намирането и посочването най-после на тяхната прародина, не толкова защото те са може би единственият народ по Света с близо, в различна степен и по различни пътища “доказани” и предложени десетина прародини в най-различни области на Европа и Азия, сред които, наред с големия брой минимално вероятни и дори абсурдни, безспорно като обектно най-адекватна, теоретико-методологически най-обоснована и доказуема според нас се очертава зоната на Байкал, Саяните и Алтай [вж. също и срв. Войников 2001, 35-36,42-43; Овчаров 1997, 9; Ovcharov 1997, 125-126,129], но така също и поради факта, че само за някакви си десетина години, един и същ, известен повече в извънаучните, отколкото в научните среди, чисто български “прародинотърсач” например, изписал и публикувал може би сам-самичък много повече от всички български изследователи от времето на проф. Ив. Шишманов насам, макар и най-често повтарящи едно и също нищо, страници на прабългарска тематика, стига до коренно противоположни изводи и за разлика от сега, най-напред,

очевидно тогава страдащ много тежко от болестта "парциална информация", която десетина години по-късно ще припише съвсем незаслужено на езиковедите тюрколози, защото на основата на едно единствено име - кирг. орнм Булгар, той твърдеше за този "злочест и злополучен" откъм прародина народ, напълно убедено и категорично, че българите, видите ли, идват тъкмо и непременно от тези, киргизките земи [Добрев П. 1993, 60-61].

Това наистина не е чувствително, но все пак е малко по-насевер от кратко време преди това най-упорито и твърдо лансирания Памир, планината Имеон, която безспорно беше прародината на "древните българи" [Добрев П. 1991, 85-95; ~~1995, 61] и която специално ще бъде предмет на по-подробен анализ малко по-долу, докато напоследък обаче, пак този "прародинотърсач", също така, напълно убедено и категорично, главно на базата на "езикови данни", "обосновава и доказва", че прародината пак на същите "древни българи" са ни повече, ни по-малко, именно и единствено земите, съответстващи "на района с център днешния град Балх в Северен Афганистан" и по такъв начин според него се стига до ситуацията "най-после да се сложи край на многото лутания и хипотези около българската прародина" [Добрев П. 2001, 84-85]. Във връзка с това на нас ни остава само да промълвим едно много скептично "Дано!" и да запитаме все пак дали към "многото" той отнася и собствените недомислици или те не се броят дори и за "лутания и хипотези"?*

Изглежда, основен атрибут на "големия учен" ще да е още и честата смяна на вижданията му по даден въпрос, защото, ако не се брои това, че неговите адепти епигони в повечето случаи не разбират и не са в състояние да преценят верността и коректността на използуваните от него по най-груб и некомпетентен начин "езикови данни", да не говорим изобщо за неговото куриозно-смехотворно "разчитане и тълкуване" на руническите прабългарски надписи, то тъкмо тази честа смяна на съдържателно празните му и повърхностни мнения по всички без изключение въпроси на Прабългаристиката и на първо място, разбира се, лингвистичните, безспорно трябва да е и една от иначе малкото на брой причини, поради които те, така, по свойски, го удостояват с незаслужени и непритежавани от него научни звания и го величаят с епитети от рода и ранга на "достоен българин", каквито не са отправяни и не се отправят към нито един измежду наистина големите български учени от миналото и понастоящем, като не само го провъзгласяват за "безспорно големия изследовател П. Добрев, човекът който предизвика революция в мисленето на стотици, ако не и на хиляди българи"; за учения, който със "своите изследвания, основаващи се на богат изворен материал и задълбочени езикови проучвания," поставя началото "на едно сериозно изследване на прабългарската проблема" и чиито "многобройни публикации сериозно раздвижиха духовете" или пък "открива редица прабългарски термини, чиито корени отвеждат към шумеро-акадската цивилизация" [Войников 2001, 35; Голийски 2002, 18; Димитров 1998, 3; Костова 2002, 55; Мутафчиев 1993, 52,131], но вече и публикуват специални писания върху неговите "изследвания", чрез които дообясняват на по-малко просветената от тях публика и популяризират по цял Свят, включително и чрез Интернет [напр. Шопов 1998; Izsledvaniata 2001; Discussions 1999], "големите научни приноси" на този толкова рядък и самобитен български "гений" на полето не само и не толкова на историческата, но още и предимно на лингвистичната наука, където Т-о-й провежда и предлага "задълбочени езикови проучвания". И как, уважаеми, видяхте тази "дълбочина", когато самият вие сте лингвистически неграмотен?!...

Все пак, епигоно-адептите на цитирания "велик учен" очевидно не могат да проумеят и да си дадат сметка, че тази псевдонаучна ситуация в съвременната Прабългаристика, що се отнася особено до въпросните "езикови данни и приноси", има за най-дълбока основа ефекта на вулгарно-безскрупулната и нагла спекулативно-манипулативна фалшификация, възможна и допустима единствено в условията на последните десетина-петнадесет години и която засяга едновременно двете само

повърхностно-привидно отделни и различни страни съставки на научното изследване – фактологията под формата на езикови факти и данни от една страна и техния анализ, интерпретация и генерализация от друга, за нито едно от които не може да се каже, че е в някакво що-годе съответствие и отговаря или е съобразено дори и с минимално строги и взискателни научни принципи и критерии.

Хубава илюстрация на тези две страни на така квалифицираната фалшификация едновременно е великата привилегия на "българското име в стари времена" да има в себе си "някакъв особен звук, който другите народи трудно са могли да произнесат…" – Горките те! (И. Д.) "…и затова едни са го променяли на булх, други - на болх, а трети на Балх и Балхара…" – дори и по силата на предната изсмукана от пръстите причина, нямаща, разбира се, нищо общо с езиковата действителност, онези "лингвистически немощни некадърници" могат да си променят и да си правят какви ли не звукокомбинации, включително и да сложат предното отзад и да се получи например "хлоб", но все пак, по чисто морални съображения и достатъчна лингвистична квалификация, надали биха посмели да посегнат на последните две имена, защото това са съвсем отделни и различни от "българското име" думи, което тези "други народи", за разлика от техния обвинител в лингвистична импотентност, са виждали и знаели много добре.

Худ. Венета Дочева

"Самите българи са наричали себе си най-вероятно българи, а не булхи, болхи или балхари…" [Добрев П. 2001, 86] – то онези "велики българи" от началото на Новата Ера, дори и в "чест на тяхната стара земя край Балх", този път по естетически съображения, няма да се наименоват с последните три думи, не само защото няма как да си вземат от славянския език на техните съвременни потомци крайното -и при всяка една от тях, но и поради опасността някой недобросъвестен и не особено дружелюбен "друг народ", разбира се, напълно предумишлено и злонамерено, съвсем да профанизира нещата и вместо началните гласни -у, -о, -а да хакне едно -ъ! Тогава къде отиват и "бляскавата история", и "огромният цивилизационен принос за Света" на неповторимите "древни българи"?!…

Впрочем, ако звукът -и от "коренът белги-, в ед. число най-вероятно белг-" е множественото число на така посочената форма и ако с това "белги-" всъщност се

представя "краткият вариант на мн.ч. на "българи", т.е. "бълги" [Степанов 2000, 78,90] то в кой точно език или група езици този звук има това си граматично значение и функция, защото само за сведение, в иранските езици такова множествено число няма, а да се надяваме, че тук не се стига до особено грубата грешка да се приеме, че както самият "корен", така и въпросният суфикс водят началото си от славянските или от някоя друга група езици. Никак няма да е зле да се внимава още и с граматичната терминология, поради банално-елементарния факт, че не белги-, а белг- следва да се счита за корен, доколкото словоизменителните суфикси са винаги вън и нещо отделно от лексикалния корен и други такива…

*Не искаме да бъдем обвинени още и в прекалена придирчивост и дребнавост, но нека все пак забележим, че няма също така никакъв начин "самите българи" от онази "стара земя край Балх" да наричат себе си пак "българи", не толкова поради току-що посочената особеност, че в иранските езици няма такова множествено число, а те нали ужким бяха чистокръвни арийци, но и заради широко известния и не само поради това и безспорен факт, че редуцираната гласна -ъ от началната част на "българското име" в действителност е резултат от малко странно за нас и кой знае защо незабелязаното и неексплицирано в българската етимология [БЕР-1, 99] развитие на звуковете -о или -у едва на старославянобългарска почва, сиреч по времето, когато прабългарите вече сравнително отдавна са отсам Дунава и когато наскоро заетото в славянските езици по принцип и в старобългарския език в частност българско народностно име *bolγar, което между другото и в никакъв случай не може да идва от "тюрк. корен* bul- *"смесвам" [БЕР-1, 99], защото тъкмо това значение се носи от гл.* bulγa-*, се парадигматизира вторично и се преобразува фонетически под въздействието очевидно на все още проявяващия се в българския език закон за развитието в затворена сричка на прсл. *ū, от ие. *ō, в стб. R [вж. Хабургаев 1974, 116] и много други още от този сорт, но и те нямат край…*

В светлината на току-що посочения фонетичен закон между впрочем, освен че ни напомня нещо вече казано на друго място и много глупаво, прекалено голям брой груби грешки резултат от лингвистична некомпетентност съдържа изречението "Изглежда твърде специфичният български звук "ъ" в "българи" е причината за появата на нашето етническо име в най-различни варианти…" [Степанов 2000, 90], само защото за някои "млади учени", на крехките плещи на които, кой-знае защо, се възлага непосилната за тях задача "да преобърнат невярната представа за древните българи като номади с ниска степен на културно развитие" (Г. Бакалов от задната корица на същото издание), така и ще си остане пълна загадка както най-сложната и най-трудна ономастикоетимологична проблема за възникването, образуването и развитието на конкретно собствено име от една страна и не по-малко трудната и сложна контактолингвистична проблема за пренасянето и преминаването на дадено собствено или нарицателно име от един език към друг, а в случая – от една група, разновременно и разноместно разположени езици към друга група, също така разновременно и разноместно разположени езици от друга страна.

По-конкретно, този "твърде специфичен български звук "ъ" в "българи" по никакъв начин не може да бъде "причината за появата на нашето етническо име в най-различни варианти" поради много простата причина, че самият той е последно и крайно звено в една огромна конфигурация, която в началото си има вида на дебело корабно въже, изплетено от 7-8 по-тънки въжета, които от своя страна пък са изплетени от други по-тънки въжета и едва след това идват отделните конопени нишки. Тъкмо това това дебело корабно въже започва да се разплита малко след началото си до по-тънките въжета, после до отделните нишки, като някои от тях се прекъсват на определено, съвсем малко разстояние след началото и остават да висят или стърчат по разплитащото се въже, което пък, съвсем в края си представлява вече огромен сноп от тънки конопени нишки, краят на всяка една от които е фактически по един отделен вариант на българското народностно име.

Обърнатата причинно-следствена връзка конкретно при българското "ъ" е доказателството, че тук не може да има място за обида поради подценено абстрактно мислене, а специално арм. булх няма защо да се намесва с останалите, което дори на нивото на най-повърхностното и незаангажирано наблюдение е очевидно доста различно и далечно от пак арменската форма балкар [Степанов 2000, 90], номинативнофункционалната тъждественост на които може и да се предполага, но за да може това тъждество да се използува за етногенетични анализи и заключения, тя трябва да се обоснове и докаже лингвистически коректно и изцяло.

И като продължение по основната ни линия на разсъждение, иначе всеки читател е в правото си да се усъмни доколко е редовно и нормално мисленето на претендент за автор на метатеоретично обобщение и оценка, когато твърди, че по въпроса за прародината на прабългарите, каквато за него пък е Таримската котловина, "хунорската теория на практика не се различава от предложената от големия български изследовател Петър Добрев, памирска или индоевропейска теория, напротив, те взаимно се допълват" [Димитров 1998, 3], докато за нас остава единствено задължението да припомним, че разстоянието от средните области на Памир до към центъра на Таримската котловина само по права линия е повече от 1200 км и при това положение тези две "теории" очевидно и безспорно не само, че не се допълват, но си и коренно противоречат и взаимно се изключват една друга, да не говорим за това, че след последната промяна във "Височайшото становище по въпроса" и последвалото спешно пренасяне на прародината на "древните българи" в Балх, разстоянието между този град и същата котловина, пак по права линия, е от порядъка на 1500 км!?…

И това ако е "взаимно допълване", здраве му кажи, но нека все пак да не забравяме, че истинската и същинска хунорска история започва и се разгръща някъде из още по-далечните Централна Монголия и Северен Китай, като при това е толкова подробно отразена и описана в китайските извори чак от началото на I хил. пр. н.е. (Д. Съсълов, Л. Гумильов), че да се чудиш не толкова на акъла на онези, които са тръгнали да съчиняват "нови индоевропейски теории" и да откриват "нови прародини" и то на базата не на лично издирените и ясно и точно определени и посочени, а на "нелегално" изфабрикуваните и "на тъмно" съчинени пак от тях "езикови данни", колкото на акъла на хилядите наивници с "раздвижени духове", които им вярват. И когато е добре известно, че отдавна вече са метатеоретически

анализирани и преценени всички потенциални посоки под формата дори и на най-налудничави и фантастични хипотези [напр. Бурмов 1968, 19-33], всякакво и дори и минимално доверие към подобни христофорколумбовци не е нищо повече от временно социалнопсихологическо заболяване, на оздравяването от което даже и ние, много скоро ще бъдем свидетели.

Конкретно по отношение на арменския ойкнм Балк трябва съвсем ясно и определено да се каже, че той не е и не може да бъде иранско по произход селищно име, защото не в иранските, а тъкмо в тюркските езици има нарицателно съществително име балик, балк, сттюрк. balïq, baluq, palïq [ДТС, 80-81,396] със значение "град; крепост", а във волжскобългарския език допълнително и по-късно оттук развитото значение "квартал, предградие" [Иман 2001, 351,372-373], като тази семантика на балик се формира единствено и само в рамките на тюркските езици като естествено продължение и развитие на генетико-исторически предходното и първично в източноиранския праезик значение "голям, висок; горен, планински", запазено и наблюдавано в голям брой ирански и тюркски топоними по същите места, и което нарицателно име в същото време е и апелатив термин, от който се образува словоформата генетична основа на голям брой селищни имена по цялата историческа и настояща тюркска етническа територия.

*Съществува случайно лансирано мнение, според което balïq, *bàlaqa-sun не е собствено тюркска или монголска дума (Pullayblank) [вж. Doerfer 1965, 258], но в рамките и съгласно най-разпространеното и, в известен смисъл, широко възприето и утвърдено виждане, в тюркските езици balik "град; селище" прониква от угрофинските езици, като същевременно е добре известно в монголските и тунгузо-манджурските езици [вж. Саттаров 1988, 48].*

*Наред с това обаче, най-старата му форма дртюрк. *balq обикновено се извежда от общтюрк. бал "глина", bal, balık, "кал, тиня" [ЭСТЯз-б, 59], преминало според Ед. Мурзаев и в турския език като balık "град; крепост; дворец", също така и като balçik пак със значението "град" [СлНГТрм, 71], които форми и значения не се намериха при направената проверка в достъпните ни книжовни и диалектни речници, а и ние досега не сме попадали на такива по време на работата ни върху и с турския език.*

За сметка на това пък, на територията на Турция има няколко града Balık и два града Balçık [WdAtl], точно тази форма на имената на които безспорно е резултат от действието и проявата на вокалната хармония по мекост-твърдост още от времето на старотурския език, а никак не е изключено и на староогузския език, което е малко трудно да се установи с по-голяма сигурност, защото М. Кашгарлъ изписва с арабската буква ى двата отделни и различни звука ı и i, въз основа на което преводачът, при транслитерацията на **باليق,** *наред с формата balık предлага и balik, но независимо от това, на него, М. Кашгарлъ, нищичко, ни най-малко не го кара и изобщо не го подвежда да приеме, че в тюркските езици от X-XI в. съществува една и съща дума с такива толкова далечни и разнородни значения като "риба" и "кал, тиня" от една страна и "укритие; крепост; град" от друга [DLT-1, 7,18,379; ~*~-4, 5].*

Именно поради тази причина, наличният не само в огузските, но и в останалите тюркски езици по това време аптрм балик с получаващото се съгласно тюркската морфология умал. баликчик, както и възникналите на тяхна основа и следователно съдържащите и носещите ги в ономастикоредуциран вид имена, очевидно са модифицирани фонетически и по пътя на вторичната преобразуваща парадигматизация са привнесени и включени в лексико-фонетико-граматичната парадигма едновременно на общотюркските, в това число и тур. balık "риба", balık, balçık "кал, тиня", които лексеми се оказват в състояние на констелация спрямо словоформите генетична основа на въпросните имена, а крайният резултат от тази констелация е омонимия във фонетичен план и контаминация в семантикофункционален, между Имената и току-що приведените лексеми.

Така получената констелативна омонимо-контаминация и тук безспорно има условен характер и тя напълно успешно се неутрализира и снема в теоретико-методологически издържания, пълен и последователен ономастикоетимологичен анализ, в процеса на който се констатира и експлицира противоречието и даже невъзможността град да получи и да развие наименованието си на основата на семантемата "риба", пък дори и върху "кал, тиня", което се наблюдава също така и при бълг. ойкнм Балчик. А за евентуалните и безспорно доказани куриозно-редки изключения, ако изобщо има такива, поне върху донякъде познатия ни, обхванат и от това изследване ареал на Източна Европа, Западен Сибир, Мала Азия, Средна Азия и Централна Азия, остава все пак валиден принципът "Изключението само потвърждава правилото".

Tengri Dağları

Типологически, в различните езици повечето от думите със значение "град" обикновено водят началото си от думи със значение "място", "ограда", "укрепено място", "жилище" [вж. пак Саттаров 1988, 48], което навежда на мисълта за евентуалната възможност тази дума да е един от вече добре известните и доказани най-стари иранизми в угрофинските езици [вж. Абаев 1972; ~~1981; Йоки 1977, 139-145; History of Civilizations-1, 1992, 362-367], а от тук да е преминала и в "алтайските езици".*

*Според нас обаче, не само поради току-що и така представената неяснота и неопределеност в научната литература относно езика или езиците, от които води своето начало *balq , много по-вероятно думата да е преминала от източноиранския праезик, където трябва да има и семантически напълно подходящ, а и фонетически почти тъждествен на дртюрк. *balq първичен лексикален корен етимон под формата на изтир. *wälγ "голям, висок; горен, планински; преграда, стена", което идва от ир. *upairi "наверху", отклонява се към западноиранските езици от една страна в ав. upairi "наверху; сверх", пехл. awar, wal, ul, перс. bar "на; над" и към източноиранските езици от друга, където продължава в осет. wællag от *wælikkon "верхний, высший; наземный, земной; мощный, сильный; великан", пам. war, wāriy, woru "на; вверх; верхний" [Основы иранского языкознания 1979, 306; Абаев-4, 71-72,80-81; ОсРСл, 339-340; AiWb, 394-395], много вероятно също така и в таджик. диал. valγang "голова арыка" и особено "плотина", т.е. "бент; яз" [ТджРДСл, 214], шугн. wōlč "борозда", ягн. varγ "верхний край поля", ишк. warγ "грядка" [СлВхЯз, 289], значенията на които*

*безспорно са образувани на основата и също съдържат семантичните признаци " голям, висок; горен, планински", директно в тюркските езици, където началният звук на източноиранската лексема *w се субституира като b, както също така и в сттюрк. barq "здание, архитектурное сооружение; жилище, дом, усадьба; храм, мавзолей", eb barq "жилище" [Кляшторный 1978, 246,248-249; ДТС, 84,162,189], което безспорно е r-вариант на изконната праформа от древноирански r-диалект, и тази древноиранска лексикална заемка по-нататък, подобно на случая "барс-Борис", в тюркските езици е подложена на, вече очевидно, задължителната при заемането от иранските езици на думи с подобен звуков строеж реинтерпретация от едносричен в двусричен фонотактичен модел, в резултат на което, още по време на старотюркския език, тя се сближава и уеднаквява фонетикоструктурно с редица други, собствено тюркски и по произход лексеми [вж. Тугушева 1978, 115]* [Добрев 2012, 53-59].

The traces of Tamīm's tradition are also found in Idrīsī, i, 491, who says that the capital of the Toghuzghuz **تنبع**, *read** **بيشبلغ** *Bish-haligh(?), has twelve iron gates, the inhabitants are Zoroastrians and some are Magians and fire-worshippers. From a different source Idrīsī, i, 502, has the name of the "principal city of the Toghuzghuz"* **خرخراكت** *separated from the khāqān's town [perhaps Yar-khoto?] by a distance of one light day's march. From it to* **نضوا** *lying on the bank of the lake* **كوارت** *there is a distance of 4 days. The name of the first town corresponds most probably to* **چينانجكت***(v.i. i.). The second name, mutilated as usual in Idrīsī, could be* **پنجيكت** *Panjikath (v.i.ī.),i.e. the Iranian name of the same Bish-baliq. The detail about the lake would suit Bish-baliq, and the distance of 4 days between the "khāqān's town" and Panjikath would be approximately right in view of Idrīsī's tendency to reckon in heavy stages. According to the Chinese itinerary, Chavannes, o.c., p. ii, there were 370 li (= 213 Km.) between Chiao-ho (Yar-khoto) and Pei-t'ing (Bish-baliq) which roughly corresponds to 4 days' journey.*

The "Five Villages" lying behind the mountain did not form one close group. The village called Panjikath was only one of them. The Turkish equivalent of this Iranian (Soghdian?) name is Bish-baliq, both meaning "Pentapolis", probably in the sense of "administrative centre of the Five Towns". The Chinese called it Pei-t'ing "Northern Court". Bish-baliq is mentioned in the Orkhon inscriptions (ii, E 28) in connexion with Kül-tegin's expedition of A.D. 713, Thomsen, ZDMG, 1924.

*The other names quoted behind the mountain do not correspond to those given in Kashghari's list, i, 103, of the "five towns" composing the Uyghur possessions, namely, Sulmi (founded by Alexander the Great!), Qocho (= our i. Chīnānjkath), Jambaliq, Bish-baliq (= 2. Panjīkath), Yangi-baliq. Bretschneider, Mediaeval Researches, ii, 27-33, quoting the Yuan-shi mentions under Pei-t'ing the following five places: Qara-khocho (= Chīnānjkath); *Taksin (T'a-ku-sin) shown on the old Chinese maps between Qumūl and Bish-baliq; Jambaliq shown west of Bish-baliq and east of Manas; Khutukbai (Ku-t'a-ba) west of Jambaliq; and Yangi-baliq (the Yangi-balghasun station between Khutukbai and Manas). If our author, as is his habit, enumerates the five places east to west, Kūzar.k and J.m.lkath must be placed east of Panjikath (Bish-baliq), and Bārlughand Jamgh.r west of it.*

*The second name, as spelt by our author, would be ***Khutlugh** *"happy" but to judge by I.R.'s variants it looks like a compound with the Turkish word -**baligh** "town". Very probably another form of the same name is I.Kh.'s * خمليخ *(so instead of* خمليج، *chosen by de Goeje)* ***Khamlikh,*** *possibly with a contraction from <* ***Khammalikh*** *<* ***Kham-balikh*** *<* ***Kham-baligh.*** *The first element still offers a difficulty. Marquart, Komanen, 71, rightly criticized M. Hartmann's restoration **Khan-baligh,** but his own reading **Qapigh-baligh** is still more improbable* [Hudud, 269-454].

Ordu-balık, Beş-balık ve Koço gibi Müslüman olmıyan bazı Türk şehirlerinde ya, "kay" (sokak, dış mahalle) ve yemişlik (bağlar) iç surlar dışında oluyor, yahut da şehir dahilinde, hükümdar ordusu ve ma'bed kalıntdarından başka hiç bir mesken izine Taslanmıyordu. Beş-balık ve Koçoda da, hükümdar şehrinde, ordu ve ma'bedlerden başka yapı yokdu. Ordu-

balıkda şahıs meskenleri, şehir sûrlarının dışında uzanıyor ve köyler teşkil ediyordu. Bu keyfiyetin izâhı, Han-balık veya Hatun-balık gibi adlar taşıyan Hazer şehirleri hakkında Ibn Efavkalin bir kaydından belki anlaşılır. Ibn Havkal İtil'i şöyle anlatır: İtil ortasından nehir geçen bir şehir idi. Hakan ordusu, İtil'in batı kıyısında, şehrin en yüksek tepesi üzerine bina edilmişti. Dört kaplı, bir kapısı nehir tarafına açılan, müstahkem bir kale idi ve tuğladan yapılmışdı. Tuğla yapı ancak Hakana mahsus bir imtiyaz idi. Diğerleri, kamış veya değnekten örülmüş, üstüvâne şeklinde ve kubbeli olup, üstü keçeler ile örtülü Türk çadırlarında, veya yine Türk çadırı şeklinde, balçıkdan (İtil şehrinde) veya tahtadan (Semender şehrinde) evlerde otururlardı.

Demekki Gök-Türk ve Uygur metinlerinde şehir anlamına gelen ve Kâşğari'nin de balçık mefhumu ile birleştirerek, şehir ve kale olarak anlattığı "balık" Gök-Türk (bk. Orkun, index) ve Uygur (bk. Caferoğlu) türkçesinde şehir anlamına gelen balık veya balıg sözünü Kaşğarî (e. I, s. 248) balçık ile birleşdirir ve şöyle ta'rîf eder (varak 90-91): "Türklerin en derin câhiliyyet devrinde (Islâmiyetten çok evvel) kale ve şehire balık denirdi. Uygur dilinde Beş-balık (şeklini) duydum. Ve bu Uygur şehirlerinin toplandığı yerdir. Ve manâsı beş-şehir demekdir. Ve yine aynı tarzda, onların başka bir şehrine Yengi-balık, yanî Yeni-şehir denir". Kâşğarî "balık" kelimesinin eskiliğine ve kendi devrinde ancak Uygurlarca kullanıldığına işâret eder. Filhakika Kâşğarî'nin öz vatanı ve ordu merkezi Kaşğara, eski Uygur geleneğinde Ordu-balık (bk. not 103) değil, Sogdca kent kelimesini kullanarak, "Ordu-kent" deniyordu: Kaşğari, varak 75. Kent sogdcadır: bk. Slovar.

Türk "ordu-kent" veya "ordu-balıg"nda ekseri görülen iç-içe sûrlu şehir bir Buddhist efsanesinin Uygur edebiyatındaki şeklinde, "Luu kanları" (ejder hanlarının) başkenti, ananevi Türk tarzında, bir Altın Dağdaki "Erdeniliğ Balıg"ı (incili şehir) münasebetile anlatılmaktadır. "Altın Tağa teğersiz yeti kat karam içinte.... İçgerü balığka kirgeysiz... Baliğ içinge kirdi. Ongtün kapağka teğdi.... Ötrü takı içgerü kirdi. Ordu kapağka teğdi." (Altın Dağa varırsınız Yedi kat hendek içinde.... İçeri şehire girersiniz.... Şehir içine girdi. İç kapıya vardı.... Daha içeriye girdi, ordu kapısına vardı). Demek ki, dış sûrlardan içeri girince, iç kapının bulunduğu orta sûrlar yükseliyordu. Yahud dış sûr enli olduğu için iç-içe iki kapısı vardı. Dış sûrların da ötesinde Ordu Kapısına yani ordunun sûrlarına varılıyordu.

Uygur kağanı Moyuncur M. 750 etrafında muhtelif "balık"lar bina etmişdi. Bunlardan biri Otüken'de, diğeri Kem (Yenisey kollarından biri) kıyısında (lev. IX a, b) bulunuyordu; bir diğeri Çinliler ile Soğdakların yapdırdığı "Bay-balık" idi (Zengin-şehir) ve başlıcası da Orkun ile Balıklığ nehirlerinin birleştiği yerde yükselen "il örgünü" (il tahtı) Ordu-balık idi (lev. IX c). Kağanın "ebimi Ersegünde Yula Kölde kodum" (Orkun, s. I, s. 176) ifâdesi de bu ordular dışında, sefer esnasında, göçebe hayatın devam ettiğine işaret eder.

Heikel, 1890'da Ordu-balık harabelerini (lev. IX e) gezmiş ve sûrların içinde Uygur kağanlarının âbideleri, ejder ve arslan heykelleri bulmuşdu. Radloff Ordu-balığı şöyle anlatır: "7,25 km 2 mesâhası olan uzunca dört-köşe bir şehir. İç kale şimaldedir ve temelleri 450X200 m kadar vardır. Kapı adedi ondan fazla idi." Kisüev'in 106 kazdan neticesinde iç kalenin, yani ordunun da Uygur devrinden olduğu meydana çıkdı. Ordu-kurgan'da çok katlı yapılar ve bir kule ile ma'bed vardı. Tunç kalıntıları Ordu-balıkda da maden işçiliği yapıldığına işâret eder. Kırgızların M. 840 etrafında Ordu-balığı almasını müteakib, Uygurlar cenuba doğru, evvelden de yaydmış oldukları Türkistan ve Kansu bölgelerine göç ettiler.

Uygurların Ordu-balıkdan Turfana ilerleyişinde ilk merhalenin Beş-balık olduğu Cuveynî'den öğrenilir: "Uygurlar atların kişnemesinde, develerin bağırmasında, köpeklerin ve yabani hayvanların ulumasında, davarın ve koyunların melemesinde, kuşların cıvıltısında ve küçük çocukların ağlamasında hep aynı sesi duyuyorlardı: köç, köç (göç).... Her konakda aynı ses yine duyuluyordu.... En sonunda Beş-balığın bulunduğu ovaya geldiler ve orada Beş-balığı binâ ettiler... beş kısımdan ibâretdi ve Beş-balık adını verdiler. Zamanla tek ve geniş bir mekân oldu. O devirden beri beylerine idi-kut denir ve bu menhûs âilenin ağacının tasviri duvarların üzerinde durur." (Böyle, s. 61) [Esin 2018, 146-163].

Siyasal-yönetsel merkezler; başkent ya da eyalet merkezleri

Orta Asya Türk devlet gelenekleri kapsamında her biri Hakan soyundan gelen bir prensler ya da yerel yöneticilerden seçilen umumî valiler veya sınır bölgelerinde askeri valiler tarafından idare edilen Ordu-balık ya da Beş-balık veya Nomlug Törülüg-Balık gibi idari birim ya da eyalet merkezleridir [18].

Üretim-dağıtım merkezleri

Ticaret/zanâat ya da madencilik merkezleri

Dönemin milletlerarası uzak mesafe ticaret ilişkilerine dayalı olarak sosyal-ekonomik kurumlar ile örgütlenmiş Hami ipekçilik, Turfan dokumacılık gibi belirli zanâat/ticaret ya da Minusinks/Demirciler kenti, Baykend/Bakırcılar kenti, Yen-kend (Bakır kale) ve Bakır-balık/Bakırlıg gibi demircilik ve bakırcılık gibi madencilik faaliyetlerinde uzmanlaşmış merkezlerdir [19].

Orta Asya Türk kültür çağına ilişkin kitabe ve efsaneler gibi tarihi kayıtlardan varlığı belirlenebilen ilk Türk kentleri [35]; VIII. yüzyılda (M.S. 757-8) Uygur hükümdarı Tengride Bolmış İl İtmiş Bilge Kağan tarafından Selenge-Orhun vadilerinde Çin ve Sogdlu mimarlara kurdurulan hakan sarayı ya da ordugâhının bulunduğu kent anlamına gelen Ordu-balık, Moyun-Çor Noyan tarafından kurdurulan zengin kent anlamında Bay-balık ve Göktürk kitabelerinden Toğla nehri kıyısında kurulduğu anlaşılan doğu kenti anlamında gelen Togu-balık kentleridir.

Hatun kentleri

Türk yaşam felsefesinde güvenlikleri büyük önem taşıyan kadın ve çocukların, özellikle savaş dönemlerinde, korunmaları için kuy adı verilen doğal koşulları ile güvenlik/korunma olanağı sağlayan sarp-dağlık bölgelerde kurulan Hatun-sını ya da Hatun-balık gibi hatun kentleridir.

Türk kentlerinin kuruluşunda Çin ve Sogd asıllı mimarların kullanıldığına ilişkin kayıtlar, Türk yerleşik yaşam kültürü açısından çekici olarak değerlendirilmektedir. Nitekim döneme ilişkin kitabelerden [36], Türk hakanlarının kent kuruluşunun yanı sıra saray ya da abide veya türbe gibi anıtsal yapı inşa faaliyetlerinde de Çin ve Sogd asıllı mimar ve sanatkârları kullandığı dikkate alınırsa; Göktürk döneminde Türklerin kent kurma düzeyinde yerleşik yaşama katılmakla birlikte, bir kentin mekân organizasyonunu tanımlayabilecek ya da kurgulayabilecek düzeyde yerleşik yaşam kültürüne sahip olmadıkları söylenebilir.

Uygur döneminde Türk Hakan kenti/başkenti işlevindeki Ordu-balık/Karabalsagun kentine ilişkin arkeolojik araştırma bulguları irdelenirse [37]; Orhun-Selenge vadisinde, çeşitli yörelerden getirilen Türk topluluklarının iskân edilmesiyle kurulan Ordu-balık kentinin yaklaşık 7x2.5 km² alana yayıldığı belirlenmiştir (Şekil 3). Uygur dönemine tarihlenen seyahât nâmelerde [38], suni bir tepe üzerinde konumlanmış orduğ adı verilen hakan sarayı

odak olmak üzere geliştiği anlaşılan kentin kırsal yerleşmelerden oluşan geniş bir tarımsal art bölgeye sahip olduğuna ilişkin kayıtlar, Uygur döneminde yerleşik yaşam kültürünün ulaştığı gelişme düzeyini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

a) ***orduğ;*** *Şaman/Budist inanışında temür kazug olarak adlandırılan suni tepe üzerinde konumlanmış hakan sarayı ile beylerin ikametgâhlarının bulunduğu surlarla çevrili alan,*

b) ***balık;*** *orduğ çevresinde yayılmış konut alanlarını içeren ve hendek, sur ve kulelerle çevrilmiş yerleşim alanı,*

c) ***kıy;*** *ticaret/zanâat faaliyetlerinin gerektirdiği açık ve geniş mekân ihtiyacı ile güvenlik unsurlarına dayalı olarak kent surları dışında konumlandırılan pazar alanları olmak üzere üç unsurdan oluştuğu ve kentlerin çevresinin de bağ-bahçe işlevindeki çiftliklerden oluşan tarımsal nitelikli alanlarla çevrelendiği anlaşılmaktadır.*

Yukarıda sıralanan mekânsal unsurların kent planları üzerinde irdelenmesi yoluyla İslâm öncesi Orta Asya Türk kent modeli üzerine bir tipoloji denemesine gidilirse [42]; İslâm öncesi Türk kentlerinin orduğ adı verilen iç kalelerin kentsel mekân organizasyonu içindeki konumsal niteliklerine göre üç farklı yerleşim tipolojisi gösterdiği söylenebilir (Şekil 2, Şekil 3, Şekil 4).

A tipi kentler; Ordu-balık/Karabalsagun ve İdikut/Karahoca gibi, Hakan ve beylerin ikâmetgâhı işlevindeki saray ya da karargâhın yer aldığı orduğ adı verilen iç kalelerin kentlerin fiziki olarak merkezi bir noktasında konumlandığı kentlerdir.

B tipi kentler; Yengi-balık, Can-balık ve Kuz-balık/Ak-Beşim, orduğ adı verilen iç kalelerin kentlerin bir köşesinde ve kent surlarına bitişik olarak konumlandığı kentlerdir.

C tipi kentler; Beş-balık/Penci-kend gibi, iç kalelerin derin vadi ya da nehirler ile yerleşim alanından ayrıldığı kentlerdir.

Nitekim Orta Asya Türk kentlerinin yerleşme alanı olarak tanımlanan balık kelimesinin kökeni de konutların yapı malzemesi olan balçık kelimesine dayanmaktadır [Özcan 2018, 253-259].

Khanbalik *or* ***Dadu*** *was the capital of the Yuan dynasty, the main center of the Mongol Empire founded by Kublai Khan in what is now Beijing, also the capital of China today. It was located at the center of modern Beijing. The Secretariat (Zhongshu Sheng) directly administered the Central Region (腹裏) of the Yuan Empire (comprising present-day Beijing, Hebei, Shandong, Shanxi, and parts of Henan and Inner Mongolia) and dictated policies for the other provinces. Kublai and his successors also claimed supremacy over the entire Mongol Empire, although in practice that had already fragmented into a number of khanates since the death of Möngke Khan.*

The name ***Khanbalik*** *comes from the Mongolian and Uyghur words khan and balik ("town", "permanent settlement"): "City of the Khan". It was actually in use among the Eastern Turks and Mongols before the fall of Zhongdu, in reference to the Jin emperors. It is traditionally written as* ***Cambaluc*** *in English, after its spelling in Rustichello's retelling of Marco Polo's travels. (The Travels also uses the spellings* ***Cambuluc*** *and* ***Kanbalu****.)*

The construction of the walls of the city began in the same year, while the main imperial palace (大内) was built from 1274 onwards. The design of Khanbalik followed several rules laid down in the Confucian classic The Rites of Zhou, including "9 vertical and horizontal

axes", "palaces in front, markets in back", "ancestral worship to the left, divine worship to the right". It was broad in scale, strict in planning and execution, and complete in equipment.

Ruins of the Yuan-era walls of Khanbalik are still extant and are known as the ***Tucheng*** *(土城), lit. "Dirt Wall".*

A sculpture of a lion with three cubs from Khanbalik, discovered beneath the Ming-era city wall and now on display at the Beijing Stone Carving Museum [Khanbalik 2018, 1-3].

Сабирите, кит. *Hsien-pi,* рус. *сяньби,* са другото голямо и могъщо прабългарско племе и съответно военно-племенно обединение на територията на Централна Азия, които в древнокитайските летописи се знаят като Xianbei, сяньби (Ю. Тайшан) и от които произлизат дори и цели китайски династии. По начало, заедно с ухуань, сяньби са единият от двата клона на дунху (В. Таскин). Съдейки не толкова и единствено по оставената от тях малка пластика, апликация и торевтика, няма как да се съгласим и приемем, че те имат „примитивна номадска култура“; да не се възмутим от неговото неразбиране, че „древните тюрки“ всъщност и фактически са централноазиатските българи, далечен потомък на които се явява и самият той, а и най-после, да се примирим с неговото високомерно-пренебрежително отношение към българите, и негови предци (Л. Гумилев). Именно те основават на територията на Китай редица български държави, строят невиждани до тогава градове, като прилагат съвсем нови и непознати технологии (T. Baykuzu), изработват вълшебно-превъзходни златни апликации и торевтика, ваят реалистични барелефи, скулптури, пана и фигурки на хора и коне, изписват будистките си пещерни храмове с чудно-красиви и все още много свежи рисунки (The New Whites; A. Juliano); полагат основите на тежката кавалерия в частност и делението на войската на различни родове и видове въобще (В. Соёнов); създават императорската гвардия, започват предварителното военно обучение на войската, изобретяват, въвеждат в употреба и усъвършенстват все нови и нови видове въоръжение и снаряжение, разработват и прилагат нова бойна тактика (Л. Бобров, Ю. Худяков); откриват и въвеждат в употреба в Китай бронята на коня и конника и стремето (A. Dien), а сабирските по произход китайски императори са сред първите, които създават императорската гвардия [Кычанов 2016, 148]; тъкмо те държат първенството в металолеенето, металообработването и особено в обработката на златото, при което откривайки клетъчния емайл и зърнестото злато, те го издигат до такова майсторство и съвършенство, че тях няма да ги достигне и надмине никога вече никой народ на Света; сабирите са първите, които възприемат Будизма и впоследствие го предават на останалите народи от този край на Света. Ето защо, няма как сабирите българи да не бъдат признати за художествено-техническия гений на късноантичното и ранносредновековното Човечество, особено след техните недостигнати и ненадминати дълго време след това нововъведения и постижения също така и в крепостно-обсадната техника (Ив. Добрев) [вж. и срв. Enoki 2017, 1-23].

Българският етноним *сабир* възниква и се образува в Минусинската котловина още преди началото на II хил. пр.н.е. на основата на индир. **sap-* „седем“, от което със запазен вокализъм и атрибутивния суфикс *-ta* са стинд. *saptá* и авест. *hapta* и към което е прибавено пак индир. **är* „мъж; род“, така че апелативът на етнонима **sap-är* придобива значението „седемте рода“. Впоследствие втората съставка на композитата започва да контаминира с българския множествен суф. *-ir,* който я констелира, т.е. наслагва се върху нея и така се получава обликът **sap-ir.* Гласната от суфикса озвучава предходната беззвучна съгласна, в резултат на което се стига до формата **sabir.* Потвърждение на тази етимология е калкирането в по-ново време и в Средна Азия на сабирския вече етним *sabir* в болг. *данту* (А. Бернштам) от **дäнту* „седем“ и от друга страна, в западноиранското по произход *ефталит* като наименование на същия етнос, вж. срперс. *haft,* кит. *Yada* (Hephthalite Empire) или *Yen-tai-i-li-t'o* < **Yeptailitha, I-ta, I-t'ien* [Enoki 2017, 4-14] (А. Малявкин), където крайното *-t* е не въобще иранско (É. Vaissière), а согдийско [вж. Основы иранского языкознания 1981, 422-427], и в още по-ново време, но вече в Източна Европа, пак в болг. **денту могер,* на основата на което

се образува етним *Dentumoger*, запазен в унгарските средновековни хроники като собствено унгарско наименование на племето оногури (Ив. Добрев): *Sonuç olarak, her geçen gün arkeolojik çalışmaların daha da ilerlemesi ve çoğalması ile İslâmiyet öncesi Türk devletleri hakkındaki bilgilerimiz artmaktadır. Bu bilgiler ışığında geç dönem Hunlarının Çin Seddi içindeki topraklarında yarı yerleşik hayata geçmiş oldukları, birçok şehir kurdukları, üstelik başkentleri olan T'ung-wan Ch'eng şehrinin Çin siyasî, kültürel ve mimarî tarihinde önemli bir yere sahip olduğunu tespit etmekteyiz. Üstelik bu yapılarıyla mimaride Çinlileri taklit ettikleri veya onlardan etkilendikleri gibi tezlerin de doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır. Örneğin Çin mimarisinde olmayan "at yüzü" adlı dışa doğru çıkık kale burçları, yarı dairesel kapısı gibi önemli özellikleri bu topraklara getirdikleri görülmektedir. Ayrıca şehir surlarının yapımında kullanılan Kaolin, kuvars ve kireç daha önce bu coğrafyada sur yapımında kullanılmamış bir malzeme olarak şehrin sağlam beyaz duvarlarını tarihe yazdıran malzeme olmuştur. Sağlamlığı dolayısıyla savunma tekniklerini de etkilemiştir. Bu şehirler Hun Türklerinin yarı yerleşik hayata geçtiklerinin en güzel V. yüzyıl örnekleri olarak gözükmektedir. Ancak bu örneklerin daha da öncesi veya farklı coğrafyalarda bulunan emsalleri de olmalıdır. Örneğin On Altı Devlet Döneminde (304-439) devlet kurmuş diğer Hun devletleri de Çin topraklarına hükmettikleri dönemde yarı yerleşik hayata geçerek şehirler kurmuş olmalıdırlar. İlerleyen yıllarda yapılacak arkeolojik çalışmalar bu konuyu aydınlatacaktır. Ezberimizi bozan bu bulgular ışığında Türk kültürü tekrar baştan gözden geçirilmeli ve tespit edilen Hun şehirleri Türk bilim adamlarınca incelenmeye alınmalıdır* [Baykuzu 2016, 111-122].

Various names have been given to the city through different historical periods, it has been known as Tongwancheng, and later as Xia Zhou. Some scholars didn't accept that the Huns had survived and lived what is present-day Northern and Central China for centuries, but the Chinese and some Orientalists proved this with archaeological findings and historical sources. According to Professor Hou Yongjian, Xi'an Normal University, the Huns lived in these regions until the 7th or 8th centuries. Chinese archaeological excavations in outer or northern China unearthed large tombs that contained significant quantities of objects (saddles, horse furniture, potteries, etc.) associated with the Southern Huns. The territory of these people stretched over much of the land surrounding the Yellow-river, and Eastern-Gansu and Qinghai.[2]

When the Southern Huns became the vassals of Han-dynasty, they established many cities and capitals in what is now present-day Northern-China. After their separation at the end of the 1st century AD, and Hun nobles established independent states with own centre or "ordu"[3]*. Only in the end of 3rd century did they become united again, under the rule of Liu Yuan. From this time onward, in the areas around the Yellow-river, only a few Hun dynasties such as the*

Han, Zhao, Da Xia and Northern-Liang are recorded, known to us today by their Chinese appellations. Previously, scientists thought they were Chinese dynasties, but later research into historical sources revealed that they were indeed Huns.

Among these various dynasties the Da Xia, which ruled from 407 to 431., is especially significant. This empire spread out over a vast territory around the Yellow-river, and its capital was for some time Gao Ping, which is known today as Guyuan city in the province of Ningxia. Helian Bobo, the founder of this last great Hun dynasty lived on the right bank of Yellow river, where he built a 9 storey pagoda.[4]It can be seen in present day Yinchuan, and this is the oldest Buddhist pagoda in China, can still be see seen in present-day Yinchuan. Indeed Helian Bobo planned and constructed many significant building sites, Tongwan city in the heart of the Ordos region, represent his most striking contribution. According to Chinese scholars' studies the highest rate of population was from 82.000 up to 107.000.

The great Hun city, Tongwancheng was recorded in, Chapter 130 of the Chinese chronicle, Jin shu, and it was inhabited until the Ming-dynasty. After 1423 the city disappeared from written sources until Chinese and foreign travellers re-discovered it during the 19th century. At first Chinese scholars working with their own sources, believed that the city was the capital of Tanguts, but later they realised that it was established by the Southern Hun Da Xia dynasty.[6]The real scientific research began only in the 1990s, the site was surveyed twice and scholars from Shaanxi province undertook a great project that sought to investigate the history and culture of the Southern Huns, with extensive archaeological research.

The professionals found some ruins of towers outside the city walls, it is believed that the function of these structures was to help protect the king when he was outside the wall. They localised sites of tombs of near these ruined towers, but these remain unexcavated. The most important findings were of the seals of Southern Hun kings and /or officials, that were unearthed near Tongwancheng, in Yulin, and other locations in the Ordos regions and Shaanxi province. One was discovered in Loyang, which was at one time the part of the Southern Hun Empire.[7]These items are significant because they show that while the Southern Huns used Chinese signs, the language of seals was Hun. Uchiraltu, Inner Mongolian expert read the inscriptions and reconstructed some Hun administrative titles, that were recorded in the Chinese chronicles as well.

In researching Tongwancheng, the biggest problem that presents itself is that the Chinese archaeologists have so far only done surveys and no excavations have been carried out.

They believe that one part under the eastern city wall or fortress had previously been erected , but was later ruined entirely.[8]So, it might be true that previously wall or fortress was

erected, but it was ruined entirely. Other scholars propose that the surroundings were inhabited by Huns, but there was no city there before the 5th century. That proposal proved the Chinese chronicles, which have detailed building procedure from there. According to the Jin shu, Helian (Liu) Bobo (407-425), a direct descendant of great Mao tun and Liu Yuan shanyu, and the founder of the Hun Da Xia dynasty, planned and built an enormous capital between 413-419.

Archaeologists collected some objects from locals, but they couldn't determinate the exact date of their production. The most interesting object discovered was a bowl with seeds. A sculpture of a horse was also found inside the city, presently this object can be seen in the Xi'an Steles of Forest Museum. Supplementing these objects, many varieties of coins were discovered in the city, illustrating the importance of the city throughout the Middle Ages. We got to know from Zhou that the well-known Nestorian crosses of Ordos were found by locals in the first half of the 20th century.

Our own discoveries of huge broken ceramics, decorations from the interiors of buildings indicate that the city was occupied and laid to waste in some historical periods. We know of two major sieges: in 786 by Tibetan troops, and in 1206 Jurchen troops invaded the city.

There is another problem that presents itself to interested archaeologists: according to Jin shu, when the construction of the capital was complete, Helian Bobo erected a stele upon which he listed his deeds. Researchers were hoping to find this object in the southern part of the city, where the chronicle situates item but at the time of the survey they did not find it. All that they found was a robbed tomb from Tang-period with another stele connected to it. So the matter of Helian Bobo's stele remains unsolved to this very day.

According to cartographical data, Tongwan city is situated in Shaanxi province, Jinbian country at the central point of Ordos plateau. It had been a strategic and commercial centre for centuries. Historical sources speak of two rivers - Hong Liu and Wu-ding -that flew through this area, nowadays however only the latter remained. In the ancient times it could be a fertile land as Helian Bobo said:"The hill is beautiful, in front of it the plain is wide, and around this there is a lake of pure water. I wandered so many places, but I haven't seen a country, whose beauty can compare with that of this place".[12]Inside the city there had been a big lake, but at some point it had dried up. The city was immense, with outer walls that were 6 km long, 16-30 meters wide, and with watchtowers constructed on each of the four corners.

Sand, soil and water were mixed, yielding a strong building material, which is known as "white earth"Probably, inside the city wood was another important building material. We can observe traces of beams on the sides of the palace and some watchtowers. The investigations of the Chinese archaeologists revealed that the city had been divided into two main partan outer segment and an inner one. Additionally the inner city was further subdivided into western and eastern sections. The western segment contains remnants of a palace, the houses of officers and other leaders, and various governmental offices. South of the palace two

ruined towers can be found, one of which was a drum tower, and other a bell tower. Together these towers performed a very important function: providing information to the habitants.

The Chang'an Tower stood in the centre of the western section, guarding the road to Chang'an, the ancient Chinese capital, that was once part of the Da Xia Kingdom. The eastern part was the industrial and commercial centre and some houses remain in good condition. In some ways, these houses differed from the houses of nobles. While a noble house have had two or more rooms, and the "garden" in front of it, the house of an ordinary family would have had only two rooms and usually no "garden".

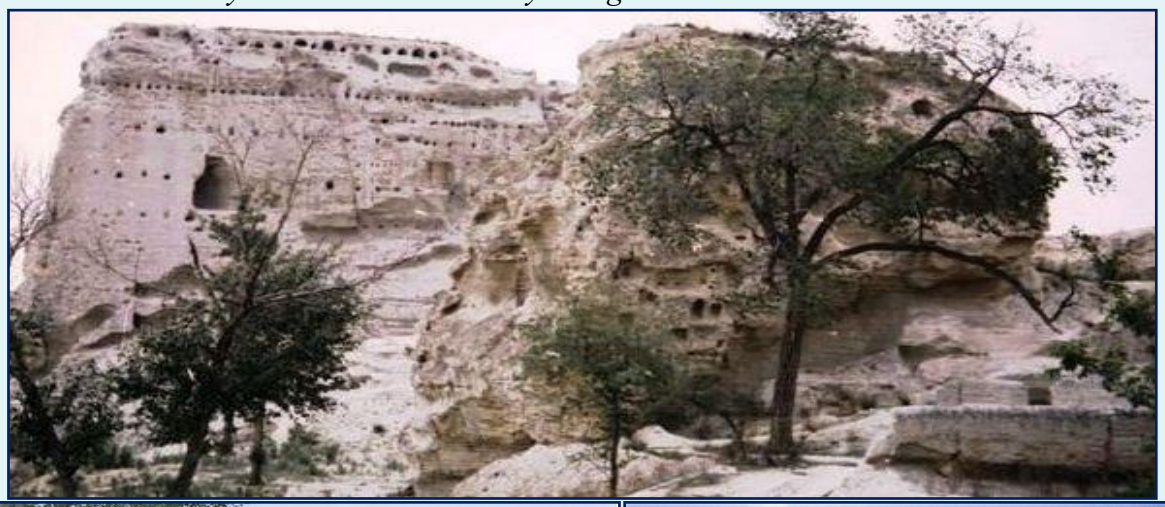

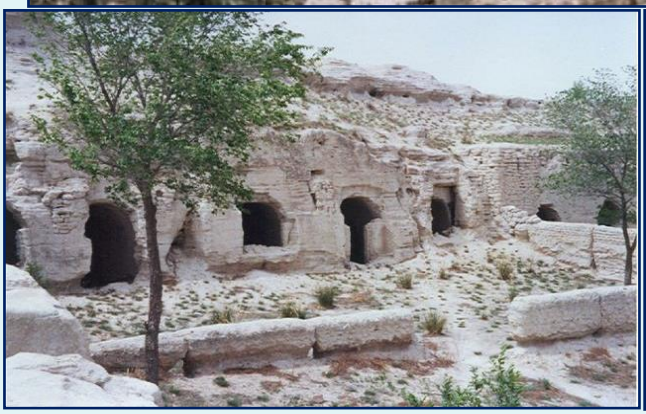

Considering the more ten-thousand inhabitants of the city there are only few houses remained. so, it is likely that "temporary" houses such as tents (yurts) or wooden houses existed inside and outside the city. However, the arrangement of the houses were much the same: like the yurts of the nomadic people who moved mainly through Mongolia and Tibet, as Hou stated,[13] and the typologies that developed in early cities in Mongolia, the central point of these houses was the fireplaces. The smoke was lead through an aperture in the ceiling, providing a secure and liveable home for the inhabitants.

It is very important to emphasize that Tongwancheng was not only Hun city in Inner Asia. Tongwancheng was a city that was built late in the history of the Southern Huns and has remained in relatively good condition, but there are also traces of other cities. Mongolian archaeologists contend that among Inner Asian nomadic people thgere were certain tendencies towards urban living, and that their way of life was not as simple as has often been reported.

According to new archaeological surveys, other cities have been connected to the Hun period (2nd BC-1st AD), and in Mongolia, traces of encampments dating back to the Bronze and Iron Age were discovered. Working throughout in Mongolia, archaeologists excavated four major cities (Terelj, Gua Dob, Bayanbulag and Boroo) supplementing the 10 Hun cities that were identified by H. Perlee in the 1950s.[14] Next to Lake Baikal, we know of two significant commercial and industrial cities (Ivolga and Derestui). Chinese scientists have identified the site of at least 500 city ruins in Inner Mongolia dating from different periods,

but we must wait for the excavation of these sites before we can know whether Hun cities will be among them.

Chinese scholars state that the ancient centre of Huns was in the Yin-shan and Ordos plateau. As we know, the Ordos region was once an important industrial centre, that's why pastoral tribes settled down there. According to Chinese sources, the name of the first Hun capital was Longcheng. Sources suggest that it was the central residence of the Huns around 60 BC, when two brothers- Huhanye and Chichi –were fighting for the title of shanyu.[15]Chinese records later refer to the city of Guanglu, formerly a Chinese fortress, as being Huhanye's capital.

It is true that Chinese chronicles are filled with references to many Hun cities and capitals from the period of Southern Hun rule, but most of these cities were of Chinese origin. Unfortunately, from European literature we only get one sentence of description pertaining to the Southern Huns and their mode of living: "They wander following grass and water, they had no fixed cities". The other Chinese sources point to a major differences between the walled cities of the Chinese and Hun cities that were not surrounded by walls. However this statement, which has been attributed to Shi Ji, refers to the way of life of the Gobi people, who needed to relocate often due to the scarcity of pastureland. It is known that Mongolian nomads changed their encampment up to 4 times a year, they did not do their wanderings without good reason. Keeping this in mind, we can better understand the varied modes of settlement of the Huns.

As I mentioned above, the Chinese chronicles recorded many Hun cities. Some of these cities were able to move from one place to another, as we can see in the history of Urga, the precursor to modern-day Ulaanbaatar. It was first identified in 1654, but only settled down in 1778. Early Hun capitals such as Longcheng were also mobile, capable of being moved from place to place as Batsaihan maintains. However the location of the first Hun capital remains still elusive.

According to Chinese scholars, Tongwancheng was known by its Hun name of Bai Cheng or White City. This name is not unique in the vast geography of the Eurasian Steppe, indeed we can find many capitals that are known as "White city" strewn across Eurasia.

The origin of the name may be connected with the Huns, who are known to have used this expression. As we can see from the Inner Asian steppe tradition, white is considered a blessed colour, this may indicate that these cities were built not only for civil or military purposes, but that they may have also been regarded as sacred centres. Tongwancheng was functioned this way under the Xixia reign (11-13th century).

A Russian travelogue, Potanin, who visited the area in the 1870s, also contains reference to a White City. He travelled through the Ordos region and he writes that near Yulin there

was a large city known as“Chagan Balgasun", the Mongolian term for “Wite City" This was an important documentation of the late history of Tongwan city. Nowadays, the name of the village next to the ruined city is “Bai Cheng zi", where the Bai cheng means White city and the “zi" “little" in Northern Chinese dialects. As we know, white was a blessed colour, and some scholar think the name of the city connected to this function. The Huns and their descendants used white horses for sacrifices to Heaven, or wore white clothing for certain ceremonies. Other scholars' think that colours in the city names refer to the compasses, because according to Inner Asian tradition white is equivalent to west [Obrusanszky 2012, 1-5].

The following Chinese words are translated by Turkish loan words:-(1) “town” balagasun ***(balık),*** *a typical first layer loan word* [Добрев 2017, 125,823-928].

Hunnic Armor

Специално за волжскобългарския език от X-XI в. и с обл. *balik* тази лексема е засвидетелствана също така и в речника на М. Кашгарлъ, в четиристишието за р. Волга, при превода на което обаче, за разлика от други преводачи, ние не виждаме никакви риби или жаби [срв. Tekin 2016, 115,194; DLT-1, 73]:

Etil suwı aka turur	*Тече ли си тече Волга река,*
Kaya tübi kaka turur	*Бие ли бие тя твърдата скала.*
Balik Telim baka turur	*Гледа ли гледа към нея град Телим,*
Kölünğ takı küşerür.	*Чак сърцето ти се разтуптява.*

В тюркските езици има нарсщ *балик, балк,* сттюрк. *balïq, baluq, palïq* [ДТС, 80-81,396] със значение „град; крепост; село”, а във волжскобългарския език допълнително и по-късно оттук развитото значение “квартал, предградие” [Джагфар, 351,372-373]. Тази семантика на лекс. *балик* се формира единствено и само в рамките на българските езици като естествено продължение и развитие на генетико-исторически предходното и първично в източноиранския праезик значение “голям, висок; горен, планински”, запазено и наблюдавано в голям брой ирански и тюркски топоними по същите места. Нарицателното съществително име в същото време е и апелатив термин, от който се образува словоформата генетична основа на голям брой селищни имена по цялата историческа и настояща тюркска етническа територия.

Karşu Baluk (“Karşı Köy”) Ali Asgar Cemrâsî’nin Azerbaycan şairi Şehriyâr’ın *Heyder Baba’ya Selam* manzumesini örnek alarak yazdığı Halaççça manzume. (Yazar *Bilim* mahlasını da kullanmaktadır.) Bu manzume, yazarın başka manzumeleriyle birlikte aynı adı taşıyan kitabında yayımlanmıştır: **على اصغر جمراسی** Əli Asğər Cəmrāsī, **قارشو بالوققا سلام** *Qarşu Baluqqa Səlam*. Birinci baskı: [Tahran] hicrî-şemsî 1386 [= milâdî 2007], 258 s. Bu baskıda, kitapla aynı başlığı taşıyan manzume 50-104; ikinci baskı: [Tahran] hicrî-şemsî 1386 [= milâdî

2009], 268 s. Bu baskıda aynı manzume 55-112. Kitabın basıldığı yer ikinci baskıda da eksiktir. (Çeviren) [Cemrâsî 2018, 217].

На територията на Турция има няколко града *Balık* и два града *Balçık* [WdAtl], точно тази форма на имената на които безспорно е резултат от действието и проявата на вокалната хармония по мекост-твърдост още от времето на старотурския език, а никак не е изключено и на староогузския език, което е малко трудно да се установи с по-голяма сигурност, защото Кашгарлъ изписва с арабската буква ى двата отделни и различни звука *ı* и *i,* въз основа на което преводачът, при транслитерацията на **بالیق,** наред с формата *balık* предлага и *balik,* но независимо от това, на него, М. Кашгарлъ, нищичко, ни най-малко не го кара и изобщо не го подвежда да приеме, че в тюркските езици от X-XI в. съществува една и съща дума с такива толкова далечни и разнородни значения като “риба” и “кал, тиня” от една страна и “укритие; крепост; град” от друга [DLT-1, 7,18,379; ~*~-4, 5].

Генетична основа на всички тези нарицателни и собствени имена е лекс. **balq.* Тя най-вероятно води своето начало от централноазиатския източноирански праезик от средата на II хил. пр. н.е., където трябва да има и семантически напълно подходящ, а и фонетически почти тъждествен на сттюрк. **balq* първичен лексикален корен етимон под формата на изтир. **wälγ* “голям, висок; горен, планински; преграда, стена”, което произлиза от ир. **upairi* “наверху”. Именно тази праформа се развива от една страна към западноиранските езици в ав. *upairi* “наверху; сверх”, пехл. *awar, wal, ul,* перс. *bar* “на; над”, а от друга страна се развива към източноиранските езици в осет. *wællag* от **wælikkon* “верхний, высший; наземный, земной; мощный, сильный; великан”, пам. *war, wāriy, woru* “на; вверх; верхний” [Основы иранского языкознания 1979, 306; Абаев-4, 71-72,80-81; ОсРСл, 339-340; AiWb, 394-395], много вероятно също така и в тадж. диал. *valγang* “голова арыка” и особено “плотина”, т.е. “бент; яз” [ТджРДСл, 214], шугн. *wōlč* “борозда”, ягн. *varγ* “верхний край поля”, ишк. *warγ* “грядка” [СлВхЯз, 289], значенията на които безспорно са образувани на основата на праформата и също съдържат семантичните признаци “ голям, висок; горен, планински”.

Специално в тюркските езици, където началният звук на източноиранската лексема **w* се субституира като *b,* както също така и в сттюрк. *barq* “здание, архитектурное сооружение; жилище, дом, усадьба; храм, мавзолей”, *eb barq* “жилище” [ДТС, 84,162,189], което безспорно е *r*-вариант на изконната праформа от древноирански *r*-диалект, и тази древноиранска лексикална заемка по-нататък, подобно на случая “барс-Борис”, в тюркските, в това число и в българските езици е подложена на, вече очевидно, задължителната при заемането от иранските езици на думи с подобен звуков строеж реинтерпретация от едносричен в двусричен фонотактичен модел, в резултат на което, още по време на болгарския праезик, тя се сближава и уеднаквява фонетикоструктурно с редица други, собствено тюркски и по произход лексеми [вж. и ср. Камолиддин 2018, 62].

Допълнително като аналог известно доказателство за сполучлив подбор на основния номинативен признак, който безспорно е задължителен, водещ и централен елемент в образуването на названието, а оттук и за сигурността и надеждността в голяма степен при определянето по този метод на генетичната основа на названието, можем да посочим забелязаната и от други автори [Карпенко 1970, 38-39] и съществуващата и понастоящем широка практика жителите на селата около по-малките или по-големи градове по наше наблюдение да казват “Отивам в Града” и да имат предвид и разбират именно техния, най-близкия до тях град.

Косвено съвременно потвърждение на наличието и протичането в миналото на точно такава логико-лингвистична операция трябва да е и бълг. фми *Градешлиев* (Кав) [НЛт], което надали се образува на основата на нарсщ *градеж,* защото тогава тюркският суф. ***-ли*** придобива притежателно значение, а по-скоро върху аптерм *градец,* онимизиран в българоезична среда до ойкнм **Градеца* като име на гр. Каварна, а може би и на гр. Балчик (!?) и тогава едното ще е калка на другото, тюрко-къпчако-

куманската или по-вероятно, с много важното за случая, последователно-постепенното "слизане надолу" през всичките четири стъпала на класификацията на тюркските езици (Н. Баскаков), нарочно отделени с тиренце, въпреки че трябва да се изписват слято, тюрко-огузо-болгарогагаузската форма на което трябва да е **Градеча,* поради отсъствието в тези езици по принцип на зв. *ц,* и на основата на което селищно название, впоследствие, чрез прибавянето на същия тюркоогузоболгарски гагаузски суфикс със значението "произход, живее, идва от населеното място, обозначено от основата", се образува и гаг. при **градечали* "живеещ, пристигнал от Градеца", което най-напред се превръща в название прозвище, а с течение на времето и във фамилно име, като в процеса на използването на всяко едно от нарицателните или собствени имена, вторият зв. *а* закономерно изпада, докато българският зв. *ч* в условията на съществуващото гагаузо-българско двуезичие се преобразува в зв. *ш,* по силата на общо взето характерното за средновековните балканотюркски езици редуване *ч* > *ш.*

Ето защо няма причини да не приемем и настоящата онимизационна структура за достатъчно пълна, адекватна и коректна в отделните си, съществени и главни компоненти и аспекти, окончателното потвърждаване крайния резултат от която обаче може и трябва да се осъществи единствено и само чрез съответната етимологизация, проведена съобразно всичките правила и принципи на ономастикоетимологичното изследване и то еднакво пълно и последователно както в нейния собствено лингвистичен, така и екстралингвистичен аспект и посредством която да се провери и ревизира, но по-вероятно да се конкретизира и потвърди получената с помощта на този метод етимология в редицата нейни по-общи или по-частни пунктове и аспекти [срв. Градешлиев 1993, 6768,82-83; Стоянов 2000, 206; Stoyanov 2001, 328; СлНГТрм, 70-71].

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

(С изключение на файловете пидиеф, заглавията от Интернет
се цитират със страницата от личния презапис и годината на презаписване)

Ц И Т И Р А Н А Л И Т Е Р А Т У Р А

Ангелов Д., Образуване на българската народност. София, 1971.

Атанасов Г., Дръстър (Силистра) и дунавската резиденция на българските ханове през първата половина на IX в. Интернет, 2017.

Бернштам А. Н., Тюрки и Средняя Азия в описании Хой Чао (726). Интернет, 2008.

Бланар В., Семантиката на собствените и нарицателните имена. - Развитие на българския език от IX до XX век. София, 1981.

Георгиев Вл., Българска етимология и ономастика. София, 1960.

Голб Н., Ом. Прицак Хазарско-еврейские документы X века. Интернет, 2009.
Градешлиев Ив., Гагаузите. Добрич, 1993.
Добрев Ив., Именните словосъчетания в съвременния турски език (дисертация). София, 1980.
~*~Гулак/гулачи - словно наследство от куманския суперстрат в българския език. – Български език, 1982, № 5.
~*~Златното съкровище на българските ханове от Атила до Симеон. София, 2005.
~*~Названието *Балкан* и българските имена в общобалкански и източноезиков контекст. - Bulgarian Names of Eastern Origin. Internet, 2012.
~*~Българите и Великата китайска стена, ч. 2. Българите по земите на Централна Азия. - Bulgarian Names of Eastern Origin. Internet, 2017.
Еремия А. И., Географические названия рассказывают. Кишинев, 1982.
Заимов Й., Местните имена около с. Българене. - За произхода на географските имена в Ловешки окръг. Ловеч, 1986.
Камолиддин Ш., Древнетюркская топонимия Средней Азии. Интернет, 2018.
Карпенко Ю. А., Топонимы и географические термины. - Местные географические термины. Москва, 1970.
Коматарова-Балинова Е., „Прабългарите“ при Балчик и номадите в полето на „прабългарската“ археология. Интернет, 2018.
Никонов В. А., Пути топонимического исследования. - Принципы топонимики. Москва, 1964.
Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки. Москва, 1979.
Рашев Р., Северозападният черноморски бряг през Ранното средновековие. - Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали, т. 6. Велико Търново, 1997.
Стоянов В., История на изучаването на Codex Cumanicus. Неславянски, кумано-печенежки антропоними в България през XV век. София, 2000.
Суперанская А. В., Общая теория имени собственного. Москва, 1973.
Теория и методика ономастических исследований. Москва, 1986.
Cemrâsî A. A., Halaç Türklerinde Düğün Töreni ve Eski Türk Inançlarının İzi. İnternet, 2018.
Chen S., Multicultural China in the Early Middle Ages. Internet, 2018.
~*~Some Remarks on the Chinese „Bulgar”. Internet , 2018a.
Dallı K., Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları üzerine Araştımalar. Ankara, 1991.
Esin E., O r d u ğ (Başlangıçtan Selçuklulara kadar Türk Hakan Şehri). İnternet, 2018.
Khanbalik. - Wikipedia. Internet, 2018.
Özcan K., Orta Asya Türk Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar). İnternet, 2018.
Stoyanov V., Cumanian anthroponymics in Bulgaria during the 15th century. – Проучвания в чест на професор Вера Мутафчиева. София, 2001.
Tekin T., XI. Yüzyıl Türk Şiiri. İnternet, 2016.

И З Т О Ч Н И Ц И

Абаев - Абаев В. И., Историко-этимологический словарь осетинского языка, т. 1-4. Ленинград, 1958-1989.
ГгРМСл - Гагаузско-русско-молдавский словарь. Москва, 1973.
ДТС - Древнетюркский словарь. Ленинград, 1962.
Джагфар - Иман Б., Джагфар Тарихъ. Свод булгарских летописей, т. 1. София, 2001.
ЭСТЯз - Этимологический словарь тюркских языков-а,б,в,й,к. Москва, 1978-1997.
ЛНб - Лично наблюдение.
НЛт - От научната литература.
ОсРСл - Осетинско-русский словарь. Москва, 1952.
ОсССлОн - Основен систем и терминологија на словенската ономастика. Скопје, 1983.
РБЕз - Речник на българския език, т. 2. София, 1979.
СлВхЯз - Пахалина Т. Н., Ваханский язык. Москва, 1975.
СлНГТрм - Мурзаев Э. М., Словарь народных географических терминов. Москва, 1984.
ТджРДСл - Розенфельд А. З., Таджикско-русский диалектный словарь. Ленинград, 1982.
Теофан - Теофан Изповедник, Хронография. - Гръцки извори за българската история, т. 3. Интернет, 2008.
AiWb - Bartholomae Chr., Altiranisches Wörterbuch. Berlin, 1961.
DLT - Kaşgarlı M., Divanü Lûgat-it-Türk, c. 1-4. Ankara, 1998-1999.
Eren - Eren H., Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Ankara, 1999.
Hudud - V. Minorsky, Hudud al-'Alam: The Regions of the World. Internet, 2018.
KdKum - Grönbech K., Kuman Lehçesi Sözlüğü. Ankara, (s.a.).
WdAtl - Encarta World Atlas. - Sony CD-R, 1998.

С Ъ К Р А Щ Е Н И Я

ав. - авестийско
болг. - болгарско
букв. - буквално
бълг. - българско
в. - век
вж. - означава съгласие, приемане, одобрение, споделяне, даже и заимстване
генм - геноним
гл. - глагол
гр. - град
гръц. - гръцко
диал. - диалектно
дноблг. - дунавскоболгарско
етнм - етноним
зв. - звук
изтир. - източноиранско
индир. - индоиранско
ир. - иранско
квболг. - кавказоболгарско
лекс. - лексема
м. - местност
мн.ч. - множествено число
назв - название
нарсщ - нарицателно съществително име
обл. - облик
осет. - осетинско
пам. - памирско
перс. - персийско
пехл. - пехлеви
праб. - прабългарско
прим - прилагателно име
р. - река
с. - село
санскр. - санскритско
срв. - при цитираната литература означава несъгласие, неприемане, отхвърляне и отричане, а при примерите - само сравняване или съпоставяне
сттюрк. - старотюркско
суф. - суфикс
тмандж. - тунгузо-манджурско
топнм - топоним
хидрнм - хидроним
хорнм - хороним
шугн. - шугнанско
яз. - язовир